

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΙΓΝΙΔΙΑ

Η μελέτη τῶν παιγνίων καὶ παιδιῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἔχει ἤδη γίνεαι ἀπὸ πολλοὺς¹ ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἔμεινεν ἐντελῶς ἀνεξέταστον ἕως τώρα, εἶναι ἡ συστηματικώτερα σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰ σημερινὰ παιγνίδια. Τοῦτο ἀφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἔλλειψιν λεπτομερῶν περιγραφῶν τῶν παιδιῶν, αἱ ὁποῖαι σήμερον παίζονται εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Τὴν χρησιμότητα τῆς συλλογῆς καὶ συγκριτικῆς αὐτῆς μελέτης ἀπὸ πολλαπλῶν ἀπόψεων, ἱστορικῆς, γλωσσολογικῆς, λαογραφικῆς καὶ παιδαγωγικῆς κρίνω περιττὸν νὰ τονίσω ἐδῶ, ἐκτὸς ἄλλως τε εὐρισκομένην τοῦ σκοποῦ τῆς παρούσης πραγματείας· ἀμφιβάλλω δὲ καὶ ἂν ὑπάρχη πλέον σήμερα κανεῖς, ὁ ὁποῖος νὰ θεωρῇ ἀνάξιον ἐπιστημόνων ν' ἀπασχολοῦνται μὲ τὰ παιγνίδια!

Περὶ τῶν ἀρχαίων παιδιῶν ἔχομεν πολλὰς μαρτυρίας· θὰ μας ἦτο ἐν τούτοις δύσκολον νὰ νοήσωμεν τὸ εἶδος ἐκάστης παιδιᾶς μόνον ἀπὸ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τοὺς διαφόρους συγγραφεῖς, ἐὰν δὲν εἶχαμεν τοὺς παλαιοὺς σχολιαστὰς τῶν κειμένων καὶ τὸ σπουδαιότατον, λεξικογράφους, οἱ ὁποῖοι νὰ γράψουν εἰδικὰς πραγματείας· ἀπὸ τοὺς πρώτους πολὺ μας βοηθεῖ ὁ **Εὐστάθιος**, ἀπὸ δὲ τοὺς λεξικογράφους πολυτιμώτατοι εἶναι ὁ **Ἡσύχιος** καὶ μάλιστα ὁ **Πολυδεύκης**, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ **Ὀνομαστικόν** του, εἰς τὸ ὄγδοον βιβλίον, δίδει τὴν περιγραφὴν πενήντα περίπου παιδιῶν.

Εἰς τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα συστηματικὴ ἔρευνα δὲν ἔχει γίνεαι ἀκόμα· ποὺ καὶ ποὺ ἔχομεν ὀλίγας περιγραφὰς² ὅπως δὴποτε ἢ παροῦσά μελέτη, πολὺ ἀπέχουσα νὰ θεωρηθῇ τελεία, ἐχρησιμοποίησε ὅσας ἦτο δυνατόν νὰ εὐρεθοῦν καὶ χειρογράφους πηγὰς συγκεντρωμένας εἰς τὸ **Ἱστορικὸν Λεξικόν**.

2. Ὅπως εἰς τὴν γλῶσσαν εἰς κάθε ἰδιώμα, κάθε τόπον σφύζονται καὶ ὀλίγαι λέξεις ἀρχαῖαι, τὰς ὁποίας ἐνομιζαμεν λησμονημένας, ἐὰν ὁμως συγκεντρώσωμεν ὅλα τὰ ἰδιώματα, βλέπομεν ὅτι ἐλάχιστα ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον λεξιλόγιον ἐλησμονήθησαν διὰ παντὸς παντοῦ, παρομοίως καὶ τὰ ἀρχαῖα παιγνίδια ἐσώθησαν ἐδῶ κ' ἐκεῖ πλὴν ἐλαχίστων, τὰ ὁποῖα κυρίως διὰ τὴν ἀλλαγὴν τῶν κοινωνικῶν ὄρων ἦτο δυσκολώτατον νὰ διατηρηθοῦν.

Παιγνίδια ὅπως ἡ **ἀλεκτορομαχία** καὶ ἡ **ὄρτυγοκοπία** — κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγύμναζαν ὄρτυγας ὥστε νὰ κτυπῶνται ἢ νὰ μαδῶνται καὶ νὰ μὴ φεύγουν³ — φυσικὰ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ διασωθοῦν· ἐπίσης τὰ ποικίλα εἶδη τοῦ σικελικῆς καταγωγῆς **κοττάβου ἢ λάταγος**, καθ' ὃν ἔρριπτον μὲ ὄρμην ἕκαστος τὸν ὑπολειπόμενον εἰς τὸ ποτήριον οἶνον ἐντὸς λεκάνης, ὥστε ἐκ τοῦ ἤχου νὰ κρίνουν περὶ τῆς ἀγάπης των⁴, ἐχάθησαν διὰ παντὸς μαζὶ μὲ τὴν κατάργησιν τῶν συμποσιῶν, ὅπως τὰ ἔκαμνον οἱ ἀρχαῖοι. Ὁ χριστιανισμὸς, παμμεγίστη δύναμις, ἐπληξε μὲ τὴν ὄρμην μιᾶς νέας θρησκείας τὸν παλαιὸν κόσμον· τὰ συμπόσια ἔχασαν τὴν σημασίαν ποῦ εἶχαν ἄλλοτε, δὲν ἐπαίξετο πλέον ὁ κότταβος, δὲν ἠκούοντο συμποτικά ἄσματα, οὔτε γρῦφοι, πολὺ ὀλιγώτερον βέβαια διεξήγοντο συζητήσεις τοιαῦται ὥστε νὰ λάμψη πάλιν ἡ χάρις ἐνὸς Ἀγαθῶνος, τὸ σκῶμμα ἐνὸς Ἀριστοφάνους καὶ ἐνὸς μεθυσμένου Ἀλκιβιάδου ἢ εὐφυνία.

Πλὴν τῶν ὄρτυγοκοπιῶν καὶ τῶν κοττάβων ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι παιδιὰ, αἱ ὁποῖαι σήμερον φαίνεται ὅτι δὲν συνηθίζονται: ἡ **σκαπέρδα**, εἶδος διελκυστίνδας μεταξὺ δύο μόνον ἐλκόντων σχοινίον διερχόμενον διὰ μέσου δοκοῦ⁵· ἄλλη γυμναστικὴ παιδιὰ τὸ **πιτυλίξειν** (Γαλῆν. Ὑγιεινῶν II c 10)· ἡ **δακτύλων ἐπάλλαξις** (λατ. micare, νῦν ἰταλ. morra), παιδιὰ καθ' ἣν ὁ ἕνας ἐξέτεινεν ἑξαφνα δακτύλους τινὰς τῆς χειρὸς ἐνῶ ὁ ἄλλος συγχρόνως ἔλεγεν ἀριθμὸν τινα, ἐκέρδιζε δὲ ἐὰν ἐπετύγχανε τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου ἐκτεινομένων δακτύλων· ὁ **χαλκισμὸς**, τὸ ἀγαπητὸν παιγνίδιον τῆς ἐταίρας Φρύνης, ὅτε «ὄρθον νόμισμα ἔδει συντόνως περιστρέψαντας ἐπιστροφόμενον ἐπιστῆσαι τῷ δακτύλῳ» (Πολυδ. IX

118) ἡ *ἐπισκυρος* τέλος, ἡ μόνη παιδιὰ σφαίρας ἡ ὁποία δὲν παίζεται καὶ τώρα· κατὰ ταύτην ἡ σφαῖρα ἐτίθητο εἰς τὸ μέσον μεταξύ τῶν δύο ομάδων, ὅστις δ' ἐπρόφθανε νὰ τὴν ἀρπάσῃ, τὴν ἔρριπτε πρὸς τὸ ἀπέναντι μέρος, ὑπεράνω τῶν ἀντιπάλων παικτῶν, οἱ ὅποιοι πάλιν ἔπρεπε λαβόντες αὐτὴν νὰ ρίψουν ἀντιθέτως, ἕως ὅτου ἡ μία ομάδα ἐξωθήσῃ τὴν ἄλλην ὀπισθεν ὠρισμένης γραμμῆς (Πολυδ. IX 104, Εὐσταθ. 1601,35).

3. Παρὰ τὰ ἐλάχιστα ὅμως αὐτὰ παίγνια, τὰ ὁποία φαίνεται ὅτι ὑπέκυψαν εἰς τὴν λήθην, πόσα σφύζονται ἀναλλοίωτα παιζόμενα ὅπως καὶ πρὶν ἀπὸ τρεῖς χιλιάδας χρόνια! Πολλὰ νομίζει κανεὶς λησμονημένα καὶ ὅμως ἔχομεν μαρτυρίας ὅτι κάπου καὶ τώρα ζοῦν, ὅτι τὰ παιδιὰ ἐνὸς χωριοῦ ἐξακολουθοῦν τὴν παράδοσιν τόσων αἰῶνων.

Ἡ κατάταξις τῶν παιγνίων καὶ παιδιῶν αὐτῶν δὲν εἶναι εὐκόλον πράγμα· ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι διαιρέσεως. Ἐδῶ, διότι φυσικῶς τὸ παιδί ἀρχίζει ἀπὸ τὰπλά, μοναχικὰ παιγνίδια καὶ προχωρεῖ εἰς τὰ πολυπλοκώτερα, ἀνταγωνιστικὰ πρὸς ἄλλους, προετιμῆθη ἡ κατάταξις εἰς τὰς ἑξῆς τέσσαρας τάξεις: 1) ὅταν ἓνας μόνος τοῦ παίξῃ καὶ διασκεδάξῃ 2) ὅταν παίζουν δύο ἢ περισσότεροι ἐπαναλαμβάνοντες ὅλοι τὸν ἴδιον ρόλον 3) ὅταν παίζουν πολλοὶ καὶ ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς ἔχη ἢ ἐνεργητικόν, πρωτεύοντα ἢ παθητικὸν ρόλον 4) ὅταν διαγωνίζονται ὁμάδες μεταξύ των.

4. **Σειρὰ πρώτη.** (Παιδιὰ ἀπὸ ἓνα μόνον παίκτην παιζόμενα).

Ἐὰν ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν, ἔχομεν ἀνάλογον πρὸς τὴν σημερινὴν κουδουνίστραν τὴν *πλαταγὴν* ἢ τὸ *πλαταγώνιον* (λατ. crepitaculum, crepitacillum), τοῦ ὁποίου ἡ εὐρεσις ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἄρχυταν· νομίζει κανεὶς ὅτι πρόκειται περὶ σημερινῆς ἐποχῆς, δταν διαβάξῃ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη (Πολιτ. 8, 6, 2) ὅτι ἡ πλαταγὴ ἐδίδετο «ὅπως χρώμενοι (οἱ παῖδες) ταύτῃ μηδὲν καταγνώσι τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν» ἢ εἰς τὸν Πολυδεύκη (IX 127) ὅτι τὴν μετεχειρί-

ζοντο αἱ τροφοὶ διὰ νὰ νανουρίζουν «τὰ δυσυπνοῦντα τῶν παιδίων».

Ὅταν ἡ ἡλικία ἐπροχωροῦσε κάπως, εἰς μὲν τὰ ἀγώρια ἔδιδαν διάφορα ἀθύρματα, ξύλινα ἄλογα, ἀμαξίακια ἢ τὰ ἐδίδασκαν νὰ κατασκευάζουν μόνον τοὺς σίτια, πλοῖα, βατράχους, κήρινα ζῶα κτλ. «φυσικὰ μὲ τὸν καιρὸν, ὅσον τὰ χέρια ἐγίνοντο δεξιότερα, τὰ κατασκευάσματα ἀποκτοῦσαν μεγαλύτεραν τέχνην καὶ ὁμοιάζον κάπως μὲ τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα παρίσταναν! Καὶ ἡμεῖς ὅμοια κάμνομεν ἐνθυμοῦμαι ὅτι συχνὰ κρυφὰ ἀπὸ τοὺς γονεῖς μας ἐκόπταμεν τὰς πασχάλινὰς λαμπάδας ἀπὸ κάτω, ἐξεσταίναμεν καὶ ἐμαλακώναμεν τὸ κερὶ καὶ κατεσκευάζομεν οἰουδήποτε εἶδους καὶ φανταστικὰ ἀκόμη ζῶα!

Ἐκ παραλλήλου αἱ κόραι ἔπαιζαν μὲ τὰς *πλαγγόνας* ἢ *κόρας* ἢ *νύμφας*, ἀπὸ κερὶ, ἢ πηλόν· καὶ ἂν οἱ κοῦκλες τῶν ἀρχαίων δὲν εἶχαν βέβαια τὴν εὐκνησίαν τῶν σημερινῶν «μπεμπέδων», δὲν θὰ ὑπελείποντο ὁμως κατὰ τὴν χάριν, ἂν κρῖνωμεν ἀπὸ τὰς Ταναγραίας κόρας, ἀφοῦ ἔξ ἄλλου καὶ εἰδικοί *κοροπλάθοι* ὑπῆρχον τὴν βιομηχανίαν αὐτὴν ἀσχοῦντες. Φυσικὰ οἱ κοῦκλες τῶν χρόνων ἐκείνων εἶχαν καὶ αὐταὶ τὰ κουκλόπαννά τους, τὰ κρεββατάκια τους· ὁ Πανσανίας μαρτυρεῖ (V 20,5) ὅτι εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας εἶδε μεταξὺ τῶν ἀναθημάτων καὶ ἓνα κρεββατάκι, παιγνίδι τῆς Ἴπποδαμείας, κόρης τοῦ Οἰνομάου· βέβαια θὰ ἀνῆκεν εἰς τὴν κοῦκλαν τῆς κόρης.

Ὅταν τὰ ἀγώρια ἐμεγάλωναν, ἀρχίζαν ζωηρότερα παιγνίδια: ὅπως καὶ τώρα κάθε ἡμέραν βλέπομεν παιδιὰ νὰ παίζουν «τὰ ἄλογα», νὰ καθυπερβαίνουν δηλαδὴ μίαν ράβδον, ἢ ἓνα καλάμι καὶ νὰ τρέχουν μαστίζοντες ἀδιακόπως τὸ ἀψυχὸν ἄλογόν τους, ἔτσι καὶ τότε τὸ *κάλαμον περιβαίνειν* (λατ. equitare in harundine longa) ἦτο ἀγαπητοτάτη καὶ συνηθεστάτη παιδιὰ· ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι ὁ Σωκράτης ἐφωράθη κάποτε ἀπὸ τὸν Ἀλκιβιάδην παίζων μὲ τὰ τέκνα του τοιοῦτο παιγνίδι, κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον (Ἀγησίλ. 25) ὁ Ἀγησίλαος «μικροῖς τοῖς παιδίοις οὔσι κάλαμον περιβεβηκῶς ὥσπερ ἵππον συνέπαιζεν, ὀφθεις δὲ ὑπὸ

τινος τῶν φίλων παρεκάλει μηδενὶ φράσαι πρὶν ἂν καὶ αὐτὸς πατὴρ παίδων γένηται».

Τὸ ξύλινον **στεφάνι**, ἀντὶ τοῦ ὁποίου εἰς τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου χρησιμοποιοῦνται σιδηραῖ στεφάναι — **τσέρμουλα** ἢ **τσέρκια** καλούμενα ἐκ τοῦ λατιν. *circulus* — εἰς τὴν παλαιὰν ἐποχὴν ἐλέγετο **τροχός** ἢ **κρίκος**· παράδοξον μὲν φαίνεται πῶς ὁ Παπασλιώτης (Περὶ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι παιδ. παιγνίων σ. 10.) νομίζει ὅτι ἡ παιδιὰ ἐξέλιπεν ἐν Ἑλλάδι, ἐνῶ παίζεται μὲ τὴν ἀγάπην παντοῦ, τὸ δὲ λατινικόν τῆς ὄνομα εἰς τὰ νησιά μαρτυρεῖ τὴν ἀρχαιότητα τῆς παραδόσεως. Καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐκύλιον τὸ στεφάνι εἶναι καὶ τώρα ὁμοίος· ἢ δηλαδὴ κυτᾶ κανεὶς μὲ εὐθύην ἐλατήρα ἢ, καθὼς εἶδα εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ Πάρον, μεταχειρίζονται κεκαμμένον ἐλατήρα εἰς τὸν τράχηλον τοῦ ὁποίου περνοῦν τὴν περιφέρειαν τοῦ στεφανιοῦ καὶ ἔτσι χωρὶς νὰ πλήττουν, ὠθοῦν αὐτὸ ἀπλῶς. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι δὲν συνηθίζουν πλέον νὰ περιβάλλουν αὐτὸ μὲ σιδηροῦς κρίκους ὥστε νὰ παράγεται ἤχος, ὅπως ἐνίοτε ἔκαμαν ἄλλοτε.

Ἡ **σβούρα** τὸν παλαιὸν καιρὸν ἐλέγετο **στροβίλος** κυρίως — ἄλλως ἐπαίξετο ὁ **βέμβιξ** ἢ **στρόμβος**, πληττόμενος διὰ μάλιστα, ὅπως καὶ σήμερον πολλαχοῦ, ὥστε νὰ γυρίῃ ἐξακολουθητικῶς — καὶ τὸν μεσαιῶνα **στρούμβα** ἢ **στρούμβα**· καθὼς καὶ τώρα, κάποτε - κάποτε δύο ἢ καὶ περισσότεροι διηγωνίζοντο τίνος ἢ σβούρα θὰ περιεστρέφετο περισσοτέραν ὥραν.

Εἰς τὰ χωρὰ τώρα συχνὰ τὰ παιδιὰ πιάνουν χρυσοκανθάρους (**μπουρμπούλους**, **μπουμπουνιάρηδες**, **βίβιζες**, **ξίνες**), τοὺς δένουν ἀπὸ τὸ πόδι ἢ ἀπὸ τὸν λαιμὸν καὶ τοὺς ἀφίνουν ὕστερα νὰ πετοῦν γύρο βοῖζοντες· ἔτσι καὶ ἄλλοτε τὴν μηλοδόνην, «διὰ λίνου ἐκδήσαντες ἀφῆσαι, τὸ δὲ (ζῶον) ἐλικοειδῶς ἐν τῇ πτήσει τὸ λίνον διελίσσεται (Πολυδ. IX 124).

Ἐξ ἄλλου ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους (Ἄχαρν. 920) ἐρμηνεύει τὴν **τίφη** ὡς «σίφη, ζῶον κανθαρωδές», ἐπειδὴ ὁμοῦ νόημα δὲν ἐφαίνεται ὅτι ὑπάρχει τοιουτοτρόπως, οἱ ἐρμηνευταὶ ἐξηγοῦσαν τὸ τίφη ὡς σκύβαλον, ἄχρον.

Μετὰ τὴν μαρτυρίαν ἐν τούτοις τοῦ Παπασλιώτου (σ. 21) ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ἐν Ἀθήναις εἰς τὴν ψαλιδωτὴν οὐρὰν κανθάρου ἐσφηνῶναν κηρίον ἀνημμένον καὶ τὸν ἀφηναν ὕστερα νὰ τρέχη, ὥστε καὶ πυρκαϊὰ κάποτε νὰ γίνεταί, ἢ ἐρμηνεῖα τοῦ σχολιαστοῦ ἐπαληθεύει καὶ μαρτυρεῖ ἀπὸ πόσον παλαιούς χρόνους διατηροῦμεν τὴν ὅπως δῆποτε σκληρὰν αὐτὴν διασκέδασιν.

Ὅταν εὐρίσκοντο κοντὰ εἰς τὴν θάλασσαν, τὰ προχειρότερα παιγνίδια ἐγίνοντο μὲ τὴν ἄμμον· ἔχομεν μίαν θαυμασίαν παρομοίωσιν εἰς τὸν Ὅμηρον (Ἰλ. Ο 360-4) τοῦ τείχους τῶν Ἑλλήνων καταστρεφομένου ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος μὲ ὄσσην εὐκολίαν ἕνα παιδί διασκορπίζει ὅ,τι εἶχε κτίσει ἐπάνω εἰς τὴν ἄμμον:

... μπροστά δ' Ἀπόλλων
ἀσπιδοφόρος ὤρμησε καὶ μ' εὐκολία τὸ τεῖχος
τῶν Ἀχαιῶν ἐσώριασε, καθὼς παιδί στὸν ἄμμο,
ποὺ καθὼς παῖξῃ χτίζοντας βουνὰ σ' ἀκροθαλάσσι,
σκορπίζει μ' ἕνα κίνημα χεριοῦ τοῦ ὅ,τι εἶχε κάμει!

Καὶ τώρα ποῖος δὲν ἐνθυμεῖται τὰ σπίτια, τοὺς φούρνους, τὰ φρούρια ποὺ ἔκτισε καὶ τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτον δυνατώτερον κῦμα παρέσυρε ἀμέσως;

Ἐξ ἴσου διασκεδαστικὴ παιδιὰ παρὰ τὴν θάλασσαν ἦτο καὶ ὁ *ἐπιστρακισμός*, ὅταν δηλαδὴ «δοστράκια πλατέα ἐκτετριμμένα ὑπὸ θαλάσσης προῖενται κατὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὕγρου καὶ ἐπιτρέχοντα ἐνλίτε πολλάκις ἕως ἀτονήσαντα δύωσι κατὰ θαλάσσης» (Εὐσταθ. 1161, 35) καὶ ἡμεῖς πόσας ὀνομασίας δὲν ἔχομεν αὐτῆς τῆς διασκεδάσεως: *ψωμάκια, καρβέλια, παξιμάδια, πεταλίδες, πασιτέλλια, ψαράκια, κονταλλάκια*... Καὶ τότε ἐμετροῦσαν τὰ πηδημάτα ὑπὲρ τὴν θάλασσαν· «ἐκ γὰρ τοῦ πλήθους τῶν ἀλμάτων ἢ νίκη τῷ βάλλοντι» (Πολυδ. IX 119).

Εἰς τὰς κόρας ἀγαπητὸν παιγνίδιον ἦτο ἡ *αἰώρα*, ἢ *σειρά*, ἢ *κούνια* τῶν χρόνων μας, εἴτε μὲ ξύλινον κἀθίσμα εἴτε χωρὶς τίποτε πρὸς σκληραγωγίαν⁷, φαίνεται ὅμως ὅτι

δὲν παρέλειπαν νὰ κουνιοῦνται καὶ νέοι καὶ γέροι ἀκόμη, ὅπως δὲ καὶ τώρα!

Ὅταν ἐξήρχοντο εἰς τοὺς ἀγροὺς αἱ κόραι ἐδοκίμαζαν, καθὼς οἱ νέοι διὰ τοῦ λάταγος, νὰ μάθουν περὶ τῆς πίστεως τῶν ἀγαπητῶν τῶν προσώπων, μὲ διαφόρους παιγνιώδεις τρόπους, ὅπως καὶ σήμερον χρησιμοποιοῦν τῆς μαργαρίτας τὸ ἄνθος: ἔθετον ἐπὶ τοῦ λιχανοῦ καὶ τοῦ ἀντίχειρος τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς συγκλειομένης εἰς κύκλον, φύλλον *τηλεφίλου* (παπαρούνας ἴσως) καὶ μὲ τὴν δεξιὰν παλάμην ἐκτυποῦσαν· ἐὰν τὸ πέταλον ἔσκαζε μὲ κρότον, «μεμνήσθαι τοὺς ἐρωμένους αὐτῶν ὑπελάμβανον»· αὐτὸ τὸ ὄνομαζον *πλαταγώνιον*, καὶ σήμερον *πλαταγώνι* ἢ *χτυπαριές*, πλὴν ὅτι δὲν δίδομεν πλέον μαντικὴν σημασίαν· ὁμοίως ἐμάντευον λαμβάνουσαι πέταλον κρίνου τὸ ὁποῖον ἐδίπλωναν εἰς σχῆμα ἄσκοῦ καὶ ἀφοῦ ἐγέμιζαν ἐσωτερικῶς διὰ ἐμφυσήσεως μὲ ἄερα ἐρρηγγυον πλῆττοντες ἐπὶ τοῦ μετώπου, καθὼς ἡμεῖς κάνομεν μὲ παπαρούνες εἰς τοὺς ἀγροὺς τὴν ἀνοιξιν. Ἐξ Ἰσου διητηρήθη χωρὶς μαντικὴν σημασίαν ἢ ἐκσφενδόνησις ὕγρου ἀκόμη σπόρου μήλων ἢ ἄλλου καρποῦ σφιγγομένου μεταξὺ τῶν δακτύλων· εἰς τὴν Σάμον ἢ *κόττα* εἶναι παρόμοιον τι.

5. *Σειρὰ δευτέρα* (παιδιαὶ ἀπὸ περισσοτέρους τὸν αὐτὸν ρόλον ἐκτελοῦντας).

Ἡ σφαιριστικὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶχε λάβει ἐξαιρετικὴν θέσιν εἰς τὰ παίγνια ὄχι μόνον τῶν κορῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγωριῶν καὶ τῶν νέων ἀκόμη: τὰ γυμναστήρια εἶχαν ἰδιαιτέρους τόπους, *σφαιριστήρια* ἢ *σφαιρίστρας* ὅπου εἰδικὸς *σφαιριστικὸς* διδάσκαλος ἐδίδασκε τὴν σφαιριστικὴν. Καὶ ἀπὸ ὑγιεινῆς ἀπόψεως δὲν ἔλειψαν ἱατροὶ νὰ τονίσουν τὴν σημασίαν τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς σφαίρας, ὅπως ὁ Ἄντιλλος παρ' Ὁρειβασιῶ. — Ἡ εὔρεσις τῆς σφαιριστικῆς ἀποδίδεται εἰς τοὺς Λυδοὺς καθ' Ἡρόδοτον, ὅπως καὶ ὄλων τῶν ἄλλων παιδιῶν, πλὴν τῶν πεσσῶν, εἰς τοὺς Σπαρτιάτας κατὰ Καρύστιον τὸν Περγαμηγόν, εἰς τοὺς Σικωνίους κατὰ Δικαίαρχον καὶ τέλος εἰς τὴν ὁμηρικὴν Ναυσικᾶν κατὰ τὴν Ἀγαλλίδα, τὴν γραμματικὴν παρ' Ὀμήρω ἢ βασιλόπαις

παίξει μὲ τὰς φίλας τῆς ῥίπτουσα τὴν σφαιρᾶν καὶ ἔδουσα εἶναι τὸ ἀπλούστερον εἶδος παιδιᾶς, τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον κατὰ κόρον παίζεται· παραλλήλως πρὸς αὐτό, συνθετωτέρα παιδιὰ συνοδευομένη μὲ ὄρχησιν ἀναφέρεται εἰς τὴν Ὀδύσειαν (θ 370).

Περὶ σφαιράς πλεῖστα παραδίδουν ὁ Πολυδεύκης, ὁ Ἡσύχιος, ὁ Φώτιος καὶ ὁ Εὐσταθῖος. Ἐὰν διαβάσωμεν τὰ σχετικὰ μέρη, νομίζομεν ὅτι ἔχομεν περιγραφὰς παιγνιδίων σφαιράς, πού οἱ ἴδιοι ἐπαίξαμεν κάποτε :

Ἡ **ἀπόρραξις**, καθ' ἣν «ἔδει τὴν σφαιρᾶν πρὸς τοῦδαφος, ἐντόνως ρήξαντα, ὑποδεξάμενον τὸ πῆδημα τῆς σφαιράς τῇ χειρὶ πάλιν ἀντιπέμψαι καὶ τὸ πλῆθος τῶν πηδημάτων ἠριθμεῖτο» (Πολυδ. IX 105), εἶναι καὶ τῶρα πάγκοινος παιδιὰ, τὸ κυρίως **τόπι** ἢ **γκέλλ'** **ἀπόρραξις** ἐπίσης ἢ εἰδικιώτερον ἴσως **ἀνακρουσία** ἐλέγετο, ὅταν ἐκτυποῦσαν τὴν σφαιρᾶν εἰς τὸν τοῖχον μετροῦντες πάλιν τὸ πλῆθος τῶν πηδημάτων· συνήθως λέγεται παρ' ἡμῖν τὸ εἶδος αὐτὸ **τοιχάκι** ἢ **δεκάδα** ἢ καὶ ἀπλῶς **τόπι**. **Οὐρανία** ἐλέγετο ὅταν εἰς ἔρριπτε τὴν σφαιρᾶν πρὸς τὰ ἄνω, οἱ δὲ ἄλλοι ἐζητοῦσαν νά τὴν συλλάβουν προτοῦ πέση χάμω· τὸ εἶδος αὐτὸ ἀναφέρει καὶ ὁ Ὀμηρος (Ὀδ. θ 370 κέξ) μόνον ὅτι οἱ παῖκται προσπαθοῦν ἐκεῖ πηδῶντες νά συλλάβουν τὴν σφαιρᾶν πρὶν πατήσουν κατὰ γῆς. Καὶ τῶρα ὄχι μόνον ὁ τρόπος αὐτὸς διατηρεῖται ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ Βέρβενα σφίζεται καὶ τὸ παλαιὸν τοῦ ὄνομα **οὐρανία!**⁸

Ἡ **ἐφεινίδα** ἢ **φαινίνδα** ἦτο παιδιὰ καθ' ἣν «σφαιρᾶν ἄλλη προτείνοντες ἀλλαχῇ βάλλωσι». (Ἡσυχ. ἐν λ.), θὰ ἐσχημάτιζαν δηλαδὴ κύκλον καὶ θὰ ἔρριπτον ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλον, κάποτε - κάποτε προσποιούμενοι ὅτι θὰ τὴν στεῖλουν εἰς ἕνα καὶ διενθύνοντες ἕξαφνα εἰς ἕτερον παίκτην. Τὸ **ἀρπαστὸν** τέλος κατὰ τοὺς μὲν ἐρμηνεύεται ὡς διάφορον ὄνομα τῆς φαινίνδα, κατ' ἄλλους ὡς παραλλαγή τῆς οὐρανίας καὶ τῆς φαινίνδα καθ' ἣν, ὅπως καὶ σήμερον παίζεται, ὁποῖος προελάμβανε ἤρπαξε τὴν σφαιρᾶν κατερχομένην ἀπὸ ψηλὰ καὶ πάλιν τὴν ἐξεσφενδόνιζε, ἐνῶ ἕξ ἄλλου κατ' ἄλλην ἐρμηνείαν ἐπρόκειτο περὶ παιδιᾶς μεταξὺ δύο ομάδων, τῶν ὁποίων

οἱ παῖνται ἐκρατοῦσαν κάτι παρόμοιον μὲ τὰς σημερινὰς τοῦ τένις ρακέτας.

Πλὴν τῆς σφαίρας ἄλλο ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἐγίνοντο πολλαὶ παιδιαὶ — καὶ γίνονται ἀκόμη — εἶναι ἡ **ἀστράγαλοι**, τὸ κόκκαλον ἐκεῖνο τῶν ὀπισθίων ποδῶν τῶν ζώων (προβάτων, δορκάδων, βοῶν κτλ.). Οἱ ἀρχαῖοι κατεσκευάζαν ἀπομιμήσεις αὐτῶν καὶ ἀπὸ χαλκόν, ὕαλον, ἀγάτην καὶ χρυσὸν ἀκόμη ὅπως δὲ ἕξ ἄλλου καὶ τώρα εἰς διάφορα μέρη τὸ ἀνταλλακτικὸν τῶν παιδιῶν νόμισμα εἶναι οἱ ἀστράγαλοι, τὰ **κότσια**, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν. Ἐν ἐπίγραμμα μάλιστα μᾶς ἀναφέρει ὅτι ὁ μαθητὴς Κόνναρος ἔλαβεν ὀγδοήκοντα ἀστραγάλους «ἐπεὶ καλὰ γράμματ' ἔγραψεν». Ἴδου μία πολὺ καλὴ παιδαγωγικὴ μέθοδος...⁹.

Διὰ τῶν ἀστραγάλων κυρίως ἐπαίξετο ὁ **ἀστραγαλισμὸς** ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου μὲ ὄσην ζωηρότητα καὶ πάθος καὶ σήμερον ὁ Πάτροκλος, ὁ φίλος τοῦ Ἀχιλλέως εἶχε φρονέσει τὸν Κλεισώνυμον υἱὸν τοῦ Ἀμφιδάμαντος «χολωθείς ἀμφ' ἀστραγάλοισιν» (Ὀμ. Ἰλ. Ψ 88). Ὁ Ἀλκιβιάδης κάποτε παίζων ἀστραγάλους, ὅταν ἐπλησίασε, ἀμαξὺ μὲ φορτίον ἐνῶ οἱ ἄλλοι σύντροφοὶ ἐσκορπίσθησαν, αὐτὸς ἐξαπλώθηκε κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ καὶ εἶπεν εἰς τὸν ὀδηγὸν τῆς ἀμάξης ἀφοῦ ἐπιμένει τόσον νὰ τους χαλάσῃ τὴν ἡσυχίαν, νὰ περάσῃ ἀπὸ ἐπάνω του! (Πλούτ. Ἀλκιβ. 2). Εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον ἔχομεν ἀνάγλυφον ὅπου ἓνας δαγκάνει τὸ χέρι τοῦ συμπαίκτη του, διότι ἔχασεν. Ὁ ἀστραγαλισμὸς ἐπαίξετο κάπως διάφορος ἀπὸ τὰ σημερινὰ **κότσια** διότι ἐκεῖνοι μὲν ἠρίθμουν τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ ἀστραγάλου (1, 3, 4, 6) ἔρριπταν δὲ τέσσαρας συγχρόνως κρῖνοντες ἀναλόγως τῶν συνδυασμῶν τῶν ἀριθμῶν, ἐνῶ τώρα παίζουν μὲ ἓνα μόνον **κότσι** ἢ **κορτίκι** ἢ **βεζύρη** κατὰ σειρὰν ὁ ρίψας τὸν ἀστράγαλον ὥστε νὰ σταθῇ μὲ τὴν κοίλην τῶν στενῶν πλευρῶν πρὸς τὰ ἄνω λαμβάνει μιὰν λωρίδα καὶ ὡς **βεζύρης** ἢ **ραβδᾶς** ἢ **μπαστονναῶς** ἢ **ἀσινης** δέρνει τὸν **κλέφτην**, δηλ. ἐκεῖνον τοῦ ὁποίου ὁ ἀστράγαλος ἐστάθη δεικνύων τὴν κοίλην τῶν μεγάλων πλευρῶν ἐπιφάνειαν, ὅσους ραβδισμοὺς τὸν διατάξῃ ὁ **βασιλιάς** — δηλ. ὁ ἔχων ρίψει

ἀστράγαλον μὲ τὴν ἐπίπεδον στενὴν ἐπιφάνειαν πρὸς τὰ ἑπάνω —, ἐνῶ ὁ ῥίπτων καὶ παρουσιάζων τὴν κυρτὴν πλευρὰν μένει ἀβλαβής.

Διαιρεῖται ἐξ ἄλλου ἀκόμη εἰς πολλὰ μέρη (Κύπρον, Φλώριναν κτλ.) ἢ συνήθεια νὰ **μολυβώνουν**, δηλ. νὰ ῥίπτουν μόλυβδον μέσα εἰς τὸν ἀστράγαλον διὰ νὰ γίνῃ βαρύτερος: εἶναι ὁ **μεμολυβδωμένος ἀστράγαλος** τὸν ὁποῖον μνημονεύει ὁ Ἀριστοτέλης.

Οἱ ἀστράγαλοι ἐχρησιμοποιοῦντο εἴπομεν καὶ εἰς ἄλλας παιδιὰς, καὶ πρῶτον εἰς τὸν **ἀρτιασμόν** ἢ ὅπως ἄλλως ἔλεγαν τὰ **ζυγὰ** ἢ **ἄζυγα**, τὰ ὁποῖα ἐπαίζοντο καὶ μὲ κουκιά, καρύδια, ἀμύγδαλα, βώλους, χρήματα (καὶ τότε ἐλέγετο εἰδικῶς **χαλκισμός**) ἀκριβῶς ὅπως τὰ ἰδικά μας **μονὰ** ἢ **ζυγὰ**, **ζύγα** ἢ **μόνα**, **μονόζυγο**, **ἄτικιο** - **κάτικιο**. Ἐξακολουθοῦν δὲ νὰ παίζουν τὸ παιγνίδιον αὐτὸ μὲ ἀστραγάλους (ἐν Κων/πόλει), μὲ βώλους, καρύδια, κάστανα, ἀμύγδαλα (ἐν Σύμῃ, ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία τῆς παιδιᾶς **μύγδαλα**). Καὶ τότε ἐζητοῦσαν νὰ γελάσουν τοὺς ἀντιπάλους ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀντικειμένων πού ἔκρυσαν καὶ δι' αὐτὸ ἐφρούσκωναν τὸ χέρι τους ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι περιέχει περισσότερα. Καὶ ἡ παραλλαγή ἢ ἐν Ἀθήναις, Κορίνθῳ καὶ ἀλλαχοῦ παιζομένη, καθ' ἣν ὁ προτείνων δὲν ἐρωτᾷ «μονὰ ἢ ζυγὰ» ἀλλὰ πόσα ἀκριβῶς κρύβει, εἶναι ἀρχαία καὶ τότε ἡ ἐρώτησις ἦτο ὄχι πλέον «ζυγὰ ἢ ἄζυγα;» ἀλλὰ «πόσα ἐν χερσίν ἔχω;»

Καὶ ἡ **τρόπα** κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πολυδεύκου (IX 193) ἐπαίξετο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δι' ἀστραγάλων, «οὗς ἀφιέντες στοχαζόνται βόθρου τινὸς εἰς ὑποδοχὴν τῆς τοιαύτης ῥίψεως ἐξεπίτηδες πεποιημένου· πολλάκις δὲ καὶ ἀκύλοι καὶ βαλάνοις ἐχρῶντο»· εἰς τὴν Κύζικον ἢ παιδιὰ αὐτῆ ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη τὸ ἴδιον ὄνομα **τροππα**, ἀλλοῦ λέγεται **τρύπα**, **λάκκα**, **γουβίτσα**, **λεφτοκάρνα**, **χάντρα**, παίζεται δὲ καὶ αὐτὴ μὲ διάφορα στρογγυλὰ ἀντικείμενα: βώλους, καρύδια κτλ.

Μικρὰ παραλλαγή τῆς τρόπας ἦτο ἡ **εἰς ὠμίλλαν** κατὰ ταύτην ὁ κατορθώσας νὰ ῥίψῃ τὸν ἀστράγαλόν του ἐντὸς

περιγραφέντος κύκλου ἐκέρδιζεν ἡμέρον χρησιμοποιοῦν ἀντὶ ἀστραγάλου νόμισμα εἰς «*τις πεντάρες*».

Αἱ κόραι μετεχειρίζοντο τοὺς ἀστραγάλους καὶ εἰς τὰ *πεντέλιθα* ἢ *πεντελίθους*, τὰ ἰδικά μας *πεντόβωλα*, *πετρόβωλα*, *πεντεκούκκια*, *πετροχάλικα*, *πειράδια*, *μὲ πέντε ἄννια* κλπ. Καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε ἀρχαία μαρτυρία, καὶ μόνον τὸ ὄνομα φανερώνει ὅτι πολὺ συχνότερα τὰ πεντέλιθα ἐπαίζοντο μὲ λιθάρια παρὰ μὲ ἀστραγάλους. Καὶ ὅμως ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὰ πεντόβωλα ἐξακολουθοῦν νὰ παίζουν μὲ ἀστραγάλους. Ἡ περιγραφή ἐξ ἄλλου τοῦ Πολυδεύκου (IX 26) καὶ αἱ ἀπεικονίσεις ἐπὶ ἀγγείων κορῶν αἱ ὁποῖαι πενταλιθίζουσι δεικνύουσιν ὅτι τίποτε δὲν μετεβλήθη ἐπὶ τόσους αἰῶνας ἀπὸ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπαίζοντο.

Τῶν παρθένων παιδιὰ ἦτο καὶ τὸ *πέταυρον*¹⁰, ἡ νεοελληνικὴ *τραμπάλα*, *τράμπια*, *ξυλογαῦδαρα*, (*τ*)*σαγκαλαπίσι*, *ντανιζαλαβίτσα*, μία δηλαδὴ σανὶς εἰς τὸ μέσον στηριζομένη ἐπὶ καθέτου ἄξονος ἢ ἐπὶ κορμοῦ δένδρου καὶ εἰς τὰ ἄκρα τῆς ὁποίας κἀθιγνται ἀνὰ μία ἐναλλάξ ἀνυψούμεναι.

Ἡ *κυνητινδα*, τῆς ὁποίας μόνον τὴν παραγωγὴν ἀναφέρει ὁ Πολυδεύκης (IX 114) ὅτι «ὠνόμασαι ἀπὸ τοῦ κυνεῖν, ὃ ἔστι καταφιλεῖν» παραβάλλεται ἀπὸ τὸν Παπασλιώτην (σ 16.) πρὸς σημερινὴν παιδιὰν καθ' ἣν «δύο ἐναλλάξ συγκροτοῦσι τὰς χεῖρας καὶ συμφιλοῦνται, τὸ δ' ἄστεϊον συνίσταται εἰς τὸ ν' ἀπαντηθῶσι κατὰ τὴν ταχεῖαν φορὰν τῶν προσώπων τὰ στόματα.»

Τοῦ *ἀσκολιασμοῦ* ὁ Πολυδεύκης (IX 121) ἀναφέρει τρεῖς παραλλαγὰς, καὶ τὰς τρεῖς διασωθείσας κατὰ τὴν μίαν πάντες ἐπήδων ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ποδὸς ἀριθμοῦντες τὰ πηδήματα: ἡμεῖς συνηθέστερον «παρατρέχομε στὸ κουτό», δηλ. ἀμιλλώμεθα εἰς μῆκος ἐφ' ἑνὸς ποδὸς πηδῶντες, ὅπως ἦτο ἡ δευτέρα τῶν παλαιῶν παραλλαγῆ, παρὰ μετροῦμεν τὰ πηδήματα. Τὸν τρίτον τρόπον θὰ ἴδωμεν εἰς τὴν τρίτην σειρᾶν.

Ἀναφέρεται ὅμως καὶ τέταρτον εἶδος *ἀσκολιασμοῦ*, ἐντελῶς διάφορον, τελούμενον κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν κατ' ἄγρους Διονυσίων: «ἐν μέσῳ τοῦ Θεάτρου ἐτίθεντο,

ἀσκούς πεφουσημένους καὶ ἀηλιμμένους εἰς οὓς ἐναλλόμενοι ἐνωλίσθαινον». Ἡ ἐπικίνδυνος αὐτῇ ἀκροβασία, νὰ προσπαθῇ κανεῖς νὰ στέκεται μὲ τὸ ἕνα πόδι ἐπὶ ἀσκού ἀλειμμένον μὲ ἔλαιον ἢ λίπος, ἐξακολουθεῖ νὰ παίζεται ἐν Ἡπειρῷ **δοκι** καλουμένη.

Μεγάλην δεξιότητα ἀπῆτει καὶ ὁ **κυνδαλισμός**: εἰς βαλτῶδες μέρος οἰκτῶν ἕκαστος πάσσαλον προσεπάθει ἀφ' ἐνὸς νὰ ἐμπήξῃ αὐτὸν εἰς τὴν γῆν, ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐκκρούσῃ τὸν τοῦ ἄλλου, ὅθεν καὶ ἡ παροιμία «πάσσαλον πασσάλῳ ἐκκρούειν». ὁ κυνδαλισμός, καὶ ὅσον γνωρίζω, παίζεται εἰς τὰ Δωδεκάνησα ὡς **καζίκια** ἢ **καρφιά** — διότι ἀντὶ πασσάλων χρησιμοποιοῦν καρφιά ἐν Σύμῃ — εἰς τὴν Σάμον ὡς **ἀλαμάνα**, εἰς τὴν Σμύρνην δὲ ἐπαίξετο — ἀλοίμονον, δὲν παίζεται! — ὡς **μνηχτιές**.

Ἡ **στρεπιδά** καὶ ἦν «ὄστρακον ὄστράκῳ ἢ νόμισμα νομίσματι τῷ βληθέντι τὸ κείμενον ἔστρεφον» (Πολυδ. IX 117), σήμερον λέγεται **γυριστάκι** ἐν Σάμῳ, ἐν Χίῳ δὲ καὶ Κορινθίᾳ **πετράδι** καὶ **βωλάκι**, μόνον ὅτι ἐκεῖ ἡ ἀνατροπὴ τοῦ κειμένου νομίσματος γίνεται ὄχι μὲ ἄλλο τοιοῦτον ἀλλὰ μὲ πέτραν.

Ὁ **ἱμαντελιγμός** ἦτο «διπλοῦ ἱμάντος λαβυρινθώδης τις περιστροφή. καὶ ἥς ἔδει καθέντα πατάλιον τῆς διπλῆς τυχεῖν· εἰ γὰρ μὴ λυθέντος ἐμπεριείληπτο τῷ ἱμάντι τὸ πατάλιον, ἦττητο ὁ καθείς» (Πολυδ. IX 118) ὅλ' αὐτὰ δὲν εἶναι βέβαια καὶ τόσον σαφῆ καὶ δι' αὐτὸ βλέπω διαφόρους ἐρμηνείας ἀπὸ τοὺς νεωτέρους· καὶ ὅμως εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ἱμαντελιγμοῦ ἀνακαλύπτομεν τὴν **λουρίδα** ποῦ ἐπαίξαμεν κάποτε εἰς τὴν Κορινθίαν: ἡ «μάννα» λαμβάνει μίαν μακρὰν ὀπωσδήποτε λωρίδα, τὴν διπλώνει εἰς δύο καὶ τὴν τυλίσσει ὕστερον ὥστε νὰ λάβῃ σχῆμα κοχλίου· κατόπιν ὁ ἄλλος παίκτης βυθίζει ἕνα ξυλάριον ἢ καρφί εἰς τὸ μέσον προσπαθῶν νὰ ἐπιτύχῃ τὸ κέντρον μεταξὺ δύο διπλῶν· εἰάν κατὰ τὴν ἐκτύλιξιν τὸ ξυλάριον εὐρεθῇ μεταξὺ τοῦ διπλοῦ ἱμάντος, νικᾷ «ὁ καθείς»· ἐννοεῖται εὐκόλως ὅμως ὅτι, εἰάν ἡ μάννα εἶναι ἔμπειρος, πάντοτε κατορθώνει τὸ ξυλάριον νὰ εὐρεθῇ ἔξω τῆς δίπλας, ἀρχίζουσα ἐκάστοτε κατ' ἄλλον

τρόπον τὴν ἐκτύλιξιν. Ὁ ἱμαντελιγμὸς παίζεται καὶ ἐν Ἡπειρῷ ὡς *λουρί*.

Τέλος εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν ὑπάγεται καὶ ἡ *ἀκινήτινδα* ἣτις «ἀμίλλαν τοῦ ἀκινήτεϊ μένειν εἶχεν (Πολυδ. IX 115)· ὁ ἀτελής αὐτὸς ὀρισμὸς δὲν φανερώνει σχεδὸν τίποτε· ἴσως πρόκειται περὶ παιδιᾶς ἀναλόγου πρὸς σύγχρονον καθ' ἣν δύο παῖδες εἴτε ὠθοῦντες εἴτε ἔλκοντες ἐκατέρωθεν ζητοῦν νὰ μετακινήσουν καθένας τὸν ἀντίπαλόν του χωρὶς αὐτὸς νὰ ἀλλάξῃ θέσιν. Ἐν Σάμῳ ὅταν ὠθοῦνται λέγουν ὅτι παίζουν *σκούντημα* ἢ *ἀγκωνιές*.

6. *Σειρὰ τρίτη*. (Οἱ παῖται δὲν ἔχουν πλέον τὸν ἴδιον ὄρον ἀλλὰ ἓνας ἐξ αὐτῶν ἢ περισσότεροι κατέχουν προέχουσαν ἢ ὑποδεεστέραν τῶν ἄλλων θέσιν).

Ἐδῶ πρώτη - πρώτη ἀνήκει ἡ *βασιλίνδα* κατὰ τὴν ὁποίαν ἐμιμοῦντο βασιλεῖς καὶ στρατιώτας· καὶ ποῖος δὲν ἔπαιξε ποτέ του *τοὺς κλέφτες καὶ τοὺς στρατιῶτες* μὲ τὸν βασιλιᾶ - στρατηγὸν ἐπὶ κεφαλῆς, μάλιστα ὄχι διὰ κλήρου ἐκλεγόμενον, ὅπως ἀναγράφει ὁ Πολυδεύκης, ἀλλὰ τὸν ἀναγνωρίζομενον ὡς ἱκανώτατον, καὶ ἰσχυρότατον ἐξ ὅλων¹¹;

Περὶ τοῦ *ἀσκολιασμοῦ* ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω ἢ τρίτη παραλλαγή, ἡ ὁποία τῶρα λέγεται *κουτσαλωνάκι, προζύμι, κουτσοκαλόγερος, ἀντζης, κουτσό, κουτσό - κουτσό* ἦτο παιδιὰ ὑπὸ πολλῶν παικτῶν διεξαγομένη, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς ἐπὶ τοῦ ἐνὸς ποδὸς πηδῶν κατεδίωκε τοὺς ἄλλους καὶ ἐπὶ τῶν δύο τρέχοντας.

Εἰς τοῦ Πολυδεύκου τὴν περιγραφὴν τῶν διαφορῶν παραλλαγῶν τῆς *μυῖνδα*, τῆς *χαλκῆς μυίας* καὶ τῆς *ἀποδιδρασκίνδα* ἀναγνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς ὅλας τὰς ποικιλίας τῆς *τυφλόμυγας*, τοῦ *κρυφιοῦ* καὶ τοῦ *κρυφιοῦ - κνηγιοῦ*.

Τὸ ἓνα εἶδος τῆς *μυῖνδα* καθ' ὃ ἓνας παίκτης «μύσας τοὺς κρυφθέντας ἀνερευνᾷ μέχρι φωράση» (Πολυδ. IX 113) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἴδικόν μας *κρυφτό, κρυφτός, κρυφτούλλι, κρυφτούλλισ, κρυφτάκι, κρυφτάκια, κρυφτουλάκι, κρυψούλλια, κρυφίτσι, κρυφίτσι, κρυφτουλας,*

κρυφτακος, τὸ πού' δῆ' τὸ εἶδος αὐτὸ καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἔχει τὸ εἰδικὸν ὄνομα **κρυπτίνδα**.

Ἡ καὶ σήμερον παραλλαγή τοῦ **κρυφτοῦ** κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κρυμμένος πρέπει νὰ εὔρη εὐκαιρίαν, νὰ τρέξῃ εἰς τὴν μάνναν καὶ νὰ πτύσῃ, πρὶν ἀπὸ τὸν φύλακα, ἀπαντᾷ εἰς τὸν Πολυδεύκη (IX 117) ὡς **ἀποδιδρασκίνδα**.

Ἡ **τυφλόμυγα (τυφλοπάννι, τυφλοπαννιάρα, τυφλοπάννα, τυφλός, ζουρλοπαννιάρα, μπουφος, γούσταρπάτσα)**, ἀποτελοῦν ἄλλο εἶδος τῆς ἀρχαίας **μυίνδα** ἢ ὁποία εἰδικῶς λέγεται **δραπετίνδα**: «καταμύων τις «φυλάττου» βοῶ καὶ ὄν ἄν τῶν ὑποφευγόντων λάβῃ ἀντικαταμύειν ἀναγκάζει» (Πολυδ. IX 113). Κατὰ τὸν Ἡσυχιον ἀκριβῶς ὅμοια ἐπαίξετο καὶ ἡ **χαλκῆ μυῖα**, κατὰ τὸν Πολυδεύκη ὅμως (IX 123) οἱ περίξ παῖκται ἐκτυποῦσαν τὸν ἔχοντα δεμένα τὰ μάτια μὲ βύβλινα σκῆτη, φωνάζοντες: θηράσεις, ἀλλ' οὐ λήψει! — Καὶ τώρα πόσα πειράγματα καὶ σκουνητάματα ὑφίσταται ἡ δυστυχισμένη τυφλόμυγα!

Τελευταία παραλλαγή τῆς **μυίνδα**, καὶ **ψηλαφίνδα** λεγομένη, συνηθεστάτη καὶ σήμερον, εἶναι ὅταν οἱ παῖκται τρέχουν γῦρο ἀπὸ τὸν τυφλὸν καὶ τὸν πειράζου, ἕως ὅτου αὐτὸς ἐγγίσῃ κανένα τὸν ὁποῖον ὅμως πρέπει διὰ ψηλαφήσεως νὰ μαντεύσῃ ποῖος εἶναι.

Ἀναφέρεται καὶ ἄλλο σχετικὸν παίγνιον, ἢ **φυγίνδα**, τὴν ὁποίαν διορθοῦν εἰς **φρυγίνδα**, παιδιὰν πού ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν περιγραφὴν τῆς εἰς τὸν Πολυδεύκη (IX 114) δὲν καταλαμβάνομεν τίποτε ἀσχετῶς πρὸς αὐτήν, ἐὰν τὸ **φυγίνδα** παραγάγωμεν ἀπὸ τὸ φεύγω, διατὶ νὰ μὴ εἶναι τὸ σημερινὸν **κυνηγητό**;

Εἰς τὴν **χυτρίνδα** κατὰ τὴν δευτέραν παραλλαγὴν (Πολυδ. IX 113-4) εἰς ἐκάθητο παριστῶν τὴν χύτραν, ἄλλος στηρίζων ἐπ' αὐτῆς τὸ ἀριστερὸν χερί ἔτρεχε γῦρο ἀπὸ αὐτὴν ὡς φύλαξ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι παῖκται ἔζητοῦσαν νὰ κτυπήσουν τὴν χύτραν χωρὶς νὰ κτυπηθοῦν αὐτοὶ ἀπὸ τὸν φύλακα: εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι ὁ ἰδικὸς μας **φεσᾶς**, ἢ **γαϊδάρα** ἢ **παππαδίτσα**, ἢ **μυζηθρούλλα**, τὸ **μπλαγόμεσο**. Εἰς τὴν Ζάκυνθον διατηρεῖ κάποιαν σχέσιν καὶ πρὸς τὸ ἀρχαῖον

ὄνομα *γῦρο* - *γῦρο τὸ ψητὸ* λεγομένη, ἀκόμη δὲ μεγαλυτέραν τὸ *ψήθηκε* ἐν Λέσβῳ καὶ Ἀλεξανδρεῖα (ὅπου ὁ κάτω καθισμένος ἐξακολουθεῖ νὰ λέγεται *χύτρα*) καὶ ἡ *χύτρα* εἰς τὰ Βέρβена.

Ἡ *σχοινοφιλίνδα* εἰς τὴν ὁποίαν οἱ παῖκται κάθονται κυκλικῶς «εἰς δὲ σχοινίον ἔχων λαθὼν παρ' αὐτῷ τίθησι κἄν μὲν ἀγνοήσῃ ἐκεῖνος παρ' ᾧ κεῖται, περιθέων περὶ τὸν κύκλον τύπεται, εἰ δὲ μάθοι περιελαύνει τὸν θέντα τύπτων» (Πολυδ. IX 115), παίζεται ἀπαράλλακτα ὡς *λουρί*, *λουριδίτσα*, *μαντηλάκι*, *πειρούλλα*, *χτυπητό*, *βαρετό*, *βαλμάς*, εἰς τὰ διάφορα καὶ τώρα τῆς Ἑλλάδος μέρη.

Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ἰδίου λεξικογράφου (IX 129) «τὸ δὲ *κολλαβίζειν* ἐστίν, ὅταν ὁ μὲν πλατεῖαις ταῖς χερσὶ τὰς ὄψεις ἐπιλάβῃ τὰς ἑαυτοῦ, ὁ δὲ παῖσας ἐπερωτᾷ ποτέρα τετύπηκεν», ἀναγνωρίζομεν τὸ περίφημον σημερινὸν *βξξ* ἢ *μύα*, τὸ ὁποῖον καὶ μὲ δύο παίζεται ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ τότε, συχνότερον ὁμως μὲ πολλούς. Ὁ εἰς κρύπτει μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα τοὺς ὀφθαλμούς, τὴν δὲ ἀριστερὰν ἐκτείνει ὑπὸ τὴν δεξιὰν πρὸς τὰ νῶτα μὲ τὴν παλάμην ἀνοικτὴν. Οἱ συμπαίζοντες ἰσάμενοι ὀπισθεν αὐτοῦ κτυποῦν εἰς, ἐκάστοτε ἄλλος, τὴν ἀνοικτὴν παλάμην τοῦ φυλάττοντος. Ἄν οὗτος μαντεύσῃ τὸν κτυπήσαντα, ἀνταλλάσσει μὲ αὐτὸν θέσιν: Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ παιγνίδιον μὲ τὴν παραλλαγὴν τῶν πολλῶν ἐπαίξετο καὶ ἐπὶ Χριστοῦ διότι εἰς αὐτὸ ἀναφέρεται τὸ ἐν Εὐαγγελίῳ (κατὰ Λουκ. ΚΒ 64): καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν ἐνέπαιζον αὐτῷ δέροντες καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον καὶ ἐπληρώτων αὐτὸν λέγοντες· προφήτευσον τίς ἐστίν ὁ παῖσας σε; Ἐὰν ἐγνώριζαν οἱ διάφοροι ξένοι ἐρμηνευταὶ πόσῃν διάδοσιν ἔχει εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ προπάντων εἰς τὴν στρατὸν ὁ κολλαβισμὸς, δὲν θὰ ὑπώπτευαν τὸ χωρίον οὐδὲ θὰ ἀμφέβαλλαν κατ' ἐλάχιστον!

Τὸ *σκινθαρίζειν*, *σκανθαρίζειν* ἢ *σακρίζειν*, κατὰ τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ μέσου δακτύλου ἐκτυποῦσαν τὴν μύτην τινός, λέγεται *μύτος* ἢ *μπαμπανίτσα* ἢ *μπαούτα* ἢ *σκορδομυτιὰ* σήμερον. Ἐπίσης εἰς τὴν Ἠπειρὸν ἐξακολουθεῖ

ἐν χρήσει ὡς *δακτυλίδι* ἢ *πυλαῖα τρυγοδίφησις*, παιγνίδιον συνάναστροφῶν: ἠγάγκαζαν δηλαδή «γελοίου χάριν» κάποιον νὰ ζητήσῃ νὰ λάβῃ μὲ τὸ στόμα του ἀντικείμενόν τι βυθισμένον εἰς λεκάνην μὲ νερό, ἔχων τὰς χεῖρας πρὸς τὰ ὀπίσω.

Τέλος τοῦ αὐτοῦ εἴδους παιδιὰ ἀπρεπεστάτη ἦτο ὁ *θαλαπυγισμὸς* ἢ τὸ *σκομβρίζειν* δηλαδή «σιμῶ τῷ ποδὶ τὸν γλουτὸν παίειν» (Πολυδ. IX 126): εἶναι τὸ συνηθὲς τῶν ἀγριοπαίδων ἀστεῖον καὶ τώρα.

7. *Σειρὰ τετάρτη.* (Ὀμαδικαὶ παιδιαί).

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὀμαδικῶν παιδιῶν ἔρχεται πρώτη ἡ *διελκυστίνδα*: εἰς τὰ σχολεῖα σήμερον εἶναι συνηθεστάτη, ἀνεστήθη δὲ πρὸ ὀλίγου καιροῦ μαζί μὲ τὸ ὄνομά της ἴσως κάπου - κάπου μόνον νὰ μὴ ὀφείλεται εἰς λογίαν ἐπίδρασιν, ἐκεῖ ὅπου δηλαδή ἀπαντᾷ μὲ ὄνομα διάφορον λ. χ. εἰς τὴν Λίμνην τῆς Εὐβοίας ὅπου λέγεται *τρανηχτό*.

Τὴν *δοστράκινδα* «ὅταν γραμμὴν ἐλκύσαντες οἱ παῖδες ἐν μέσῳ καὶ διανεμηθέντες, ἑκατέρα ἢ μερὶς ἢ μὲν τὸ ἔξω τοῦ δοστράκου πρὸς αὐτῆς εἶναι νομίζουσα, ἢ δὲ τὸ ἔνδον, ἀφέντος τινὸς κατὰ τῆς γραμμῆς τὸ δοστράκον, ὀπότερον ἂν μέρος ὑπερφανῇ, οἱ μὲν ἐκείνῳ προσήκοντες διώκουσιν, οἱ δ' ἄλλοι φεύγουιν ὑποστραφέντες» . . . (Πολυδ. IX 111), ἐπαίξαμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὸ σχολεῖον ἀλλὰ καὶ αὐτὸ φαίνεται τελευταίως ἀπὸ τοὺς γυμναστὰς εἰσαχθέν· σήμερον ἐν τούτοις χρησιμοποιοῦν τὸ ῥίψιμον τοῦ δοστράκου πτυομένου ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν ἢ νομίσματος διὰ νὰ ὀρισθῇ οὕτω διὰ κλήρου ποῖα ἐκ τῶν ομάδων θὰ παίξῃ πρώτη ὅπως δὲ τότε ὁ ῥίπτων τὸ δοστράκον ἔλεγε «νῦξ ἡμέρα», ἔτσι καὶ τώρα λέγουν «ἤλιος ἢ βροχή, βροχή ἢ ξέρα, ξέρα ἢ βρόχα, βρόχη ἢ στέγη, βρόχο ἢ ξαστεριά, χλώρη ἢ ξέρη, φτυσμένο ἢ ἄφτυστο κτλ».

Τὸν *ἐφεδρισμὸν* φαντάζομαι ὡς ὀμαδικὸν καὶ αὐτὸν παίγνιον, ὅμοιον πρὸς τὸ *πλακίτσες*, *λούμπαρδα*, *τσουνιά*: Στήνονται τρεῖς ἑκατέρωθεν πλάκες καὶ ζητοῦν ἐναλλάξ ἐκ τῶν δύο ομάδων νὰ ῥίψουν τὰς τῶν ἀντιπάλων πλάκας· οἱ ἐπιτυχόντες πρῶτοι φέρονται ἐπὶ τῆς ράχως τῶν ἠττηθέντων

κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν πλακῶν διάστημα. Ὁ Πολυδεύκης (IX 119) δὲν ὁμιλεῖ περὶ ὀμάδων, ἀναφέρει ὅμως τὴν ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν ἡττηθέντων περιφορὰν τῶν νικητῶν.

Ἡ τοιαύτη τιμωρία εἶναι συνήθης, καὶ εἰς ἄλλα παιγνίδια καὶ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν λαῶν καὶ πρέπει νὰ σχετισθῇ μὲ τὴν ὀνομασίαν *ὄνος - γαΐδαρος*, προσωνυμία τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πολυδεύκου (IX 106) ἐλάμβανεν ὁ νικηθεὶς εἰς τὴν σφαῖραν καὶ σήμερον εἰς διάφορους παιδιὰς λαμβάνει.

8. Ἡ σύγκρισις ἀρχαίων καὶ νέων παιδιῶν ἔχει ἤδη γίνεσθαι σχεδὸν δὲν ὑπάρχει παιγνίδι τὸ ὁποῖον νὰ μὴ παῖξῃ τὸ παιδί τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ὅπως καὶ ὁ πρόγονός του: νὰ δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ συνεχοῦς κληρονομίας μεταδιδομένης ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν διὰ μέσου τόσων αἰῶνων; φυσικὰ ὅπου ἔχουν διατηρηθῆ καὶ τὰ παλαιὰ ὀνόματα τὸ πρᾶγμα εἶναι φανερόν: ἢ *οὐρανία*, ἢ *τροπα*, ἢ *χυτρίνδα*, ἢ *χαλική μυτία*, ἴσως δὲ καὶ τὰ *ζυγά* ἢ *ἄζυγα* καὶ τὰ *πεντέλιθα* ἐφύλαξαν ἐν μέρει ἢ καὶ ἐντελῶς τὴν παλαιάν τους ὀνομασίαν. Εἶναι ὅμως καὶ πολλὰ ἄλλα τὰ ὁποῖα τώρα εἶναι γνωστὰ ὑπὸ ἄλλο ὄνομα: ἐν τούτοις δὲν φαντάζομαι ὅτι αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθῆ σημεῖον διακοπῆς τῆς συνεχείας ἀπὸ τῶν ἀρχαίων: γνωρίζομεν πολὺ καλά ὅτι τὸ παιδί διὰ τὸ ἐλάχιστον γλωσσικὸν ὕλικόν ποῦ κατέχει, φύσει ῥέπει πρὸς νέους ἀναλογικοὺς σχηματισμούς, ἀφίνει τοὺς παλαιοὺς ὄρους, δίδει νέους ἐν σχέσει μὲ πρᾶγματα ἀνάλογα, τῶν ὁποίων τὰς ὀνομασίας κατέχει καλά: αὐτοῦ αἰτία εἶναι ὅτι καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ εἰς τοὺς νέους Ἕλληνας — καὶ εἰς ὅλους ἐν γένει τοὺς λαοὺς — μία καὶ ἡ αὐτὴ παιδιὰ φέρει διάφορον ἑκασταχοῦ ὄνομα καὶ ἀντιθέτως, τὸ ἴδιον ὄνομα σημαίνει διάφορα παίγνια εἰς τὰ διάφορα μέρη.

Ὡστε τῶν ὀνομασιῶν ἡ διαφορὰ δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν. Πολλὰ ὅμως παίγνια δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς ἐκ γένου ἐπινοηθέντα ἀσχέτως μὲ τὴν παράδοσιν, λησμονηθεῖσαν πρὸ πολλοῦ; Εἰς αὐτὴν τὴν ἐκδοχὴν μᾶς ἐνισχύει ἢ ὑπαρξίς τῶν αὐτῶν παιγνιδιῶν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην: φυσικὰ δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν

ὅτι προτοῦ χωρισθῶν οἱ Ἰαπετικοὶ ἢ Ἰνδοευρωπαϊκοὶ λαοὶ ὑπῆρχον αὐταὶ καὶ ἔξακολουθοῦν καὶ σήμερα μεταδιδόμεναι· παρ' ὅλην τὴν συντηρητικότητά των λαῶν καὶ μάλιστα των παιδιῶν, θὰ ἦτο πολὺ νὰ τὸ πιστεύσωμεν. Τὸ ζήτημα λοιπὸν περιπλέκεται: ἄς τὸ ἀφήσωμεν δι' ἄλλας εἰδικωτέρας μελέτας, ἀφοῦ μάλιστα δὲν σχετίζεται πολὺ μὲ τὸ θέμα μας.

Ὀλίγαι λέξεις ἀκόμη: ἴσως νομίσῃ κανεὶς ὅτι πρέπει νὰ συστήσωμεν μερικὰ παιγνίδια τὰ ὁποῖα κατ' ἐξοχὴν νὰ παιζονται· τὸ ζήτημα αὐτὸ ἔξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀποψιν πὺν θὰ ληφθῇ: ἄλλην συμβουλὴν θὰ δώσῃ ὁ ἱστορικός, ἢ ὁ λαογράφος, καὶ ἄλλην ὁ γυμναστικός.

Πάντως ὅμως νομίζομεν ὅτι παιδιαὶ καθὼς τὰ *σπλαβάκια* ἢ *ἐμπατος* ἢ *ἀμπάριζα* τὴν ὁποίαν πολλοὶ σχετίζουν μὲ τὸ ἀμφίβολον ἀρχαῖον *ἀντίδρομος*, καθὼς τὰ *πεντόβωλα*, ἢ *χυτρίνδα*, τὰ *ζυγά* ἢ *ἄζυγα*, δείγματα μιᾶς συνεχοῦς ἱστορίας αἰῶνων ὀλοκλήρων, δὲν πρέπει ποτε νὰ παραμεληθῶν· δὲν ὑπάρχει ὅμως οὐδὲ ὁ παραμικρὸς φόβος πρὸς τοῦτο: εἶναι τόσον ριζωμένα εἰς τὴν ψυχὴν των παιδιῶν μας, τόσον ζυμωμένα μὲ αὐτήν, ὥστε θὰ ἔξακολουθήσουν νὰ παιζονται, παρ' ὅλην τὴν εἰσαγωγὴν νέων εὐρωπαϊκῶν παιγνίων εἰς τὰς πόλεις, τοῦλάχιστον εἰς τὰ χωρία ὅπου ἡ ἱστορικὴ παράδοσις διετηρήθη, διατηρεῖται καὶ θὰ διατηρῆται ἀγνοτέρα πάντοτε.

ΙΩΑΝΝΗΣ Θ. ΚΑΚΡΙΑΗΣ

Συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ

¹ Meursius, Graecia Indibunda 1625, *Παπασλιώτη Κ. Γ.* Λόγος περὶ των παρὰ τοῖς ἀρχ. Ἑλληνιστ. παιδ. παιγνίων 1851, Grasberger, Die leibliche Erziehung bei den Griechen und Römern (I Abtheilung) 1864, de Fouquière, Les jeux des anciens, 1869. Πρβ. καὶ *Βουλοδήμου* Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτ. βίου των ἀρχ. Ἑλληνων, II 6. 90-111. Ἐπίσης εἰς Ζωγραφ. Ἀγῶνα I σ. 16-18. Ἀρχαῖδ. Ἐπετηρίδα, Κανδηλώρου σ. 225-273 κτλ.

² Τὸ Ἐπουργεῖον τῆς Παιδείας δι' ἐγκυκλίου του πρὸ δύο νομίζω

ἐτῶν ἀνέθεσε εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους ὅλους τὴν καταγραφὴν τῶν κατὰ τόπους παιδιῶν· μία καλὴ ἐφ' ὅλου τοῦ συγκεντρωθέντος ὕλικου μελέτη πολὺ θὰ διεφώτιζε.

³ Πολυδ. IX 102.. Φωτ. ἐν λέξει, Βουλοδ. ἐνθ. ἀν Π 269, Αἰλιαν, Ποικ. Ἱστορ. II 27, Πιλίνιος X 21 κτλ.

⁴ Πολυδ. VI 109, Σουῖδ. ἐν. λ.

⁵ Πολυδ. IX 116, Εὐσταθ. 1111, 22, Ἑσούχ. ἐν. λ.

⁶ Περβ. Ἀριστοφ. Νεφ. 861, 878. Εὐσταθ. 913. 50, Λουκ. Ἐνυπν. 2, Ἀλκυῶν 4, Πλούτ. Δίων 9.

⁷ Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν καὶ ἐορτὴν Αἰώραν πρὸς τιμὴν τῆς Ἑριγόνης κρεμασθείσης διὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τῆς Ἰκαρίου (ιδεῖ I. Σβορώνον ἐν Λαογρ. Ζ'. σ. 166).

⁸ Θὰ ὑποπτευόμην ὅτι ὁ γράφας ἔδωκε τὴν ὀνομασίαν αὐτὴν παραλαβὼν ἐκ τοῦ Πολυδεύκου, ἐὰν δὲν ἐφαίνετο ἀγνοῶν ἐντελῶς τὴν παράδοσιν.

⁹ Περβ καὶ Λουκ. Θεῶν Διαλ. IV 4.

¹⁰ Μολονότι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς τὸ πέταυρον ἀναφέρουν μόνον ὡς ἐλαστικὴν σανίδα ἐφ' ἧς οἱ ἀκροβάται ἐξετέλουν διαφόρους κυβισμούς, ἐν τούτοις ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἰουβενάλι (Σατ. XIV 265: *an magis oblectant animum iactata petauro corpora*) καὶ ἐκ μνημείων βλέπομεν ὅτι ἦτο καὶ παιδιὰ, γυναικῶν μάλιστα.

¹¹ Ὠραῖαν περιγραφὴν τῆς νεοελλην. παιδιᾶς ἰδεῖ παρὰ Τ. Κανδηλώρφ ἐν Ἀρκαδ. Ἐπετηρίδι σ. 244.

¹² Ἰδεῖ τὸ βιβλίον τοῦ Grasberger τὸ ὁποῖον συγκρίνει τὰ ὅμοια τοιαῦτα παιγνίδια τῆς Εὐρώπης κυρίως.

